

Itineraris

Les terres interiors de la Plana Alta i de l'Alcalatén, emparades per la presència protectora del Penyagolosa, ofereixen al viatger interessants paisatges rurals mereixedors d'una contemplació pausada, gaudint de la natura i de la delicada faena de remodelació exercida per generacions d'habitants. Les serres, els barrancs, les ermites, les fonts, els camins, els monuments, etc., animen a deixar l'automòbil i visitar-los amb l'excursionista, sobre una cavalleria o en el selló d'una bicicleta.

La zona ofereix magnífiques condicions per a la pràctica de

l'excursionisme que han sigut aprofitades pels anomenats Senders de Gran i Curt Recorregut. Aquests itineraris aprofiten els camins i les sendes rurals tradicionals, que els excursionistes senyalitzen amb pintures i balises per tal de facilitar-ne el seguiment. Poden ser seguits per qualsevol persona que tinga una adequada forma física i un mínim hàbit de caminar per la serra. No oblide que el manteniment d'aquests valuosos paisatges és responsabilitat de tots. No encenga foc i enduga's les deixalles fins a una localitat on puga depositar-les al lloc adequat. Respecte els cultius i els masos, a més de la vegetació i la fauna natural.

1. Sender de Gran Recorregut GR-7
El GR-7 creua la comarca i enllaça Culla, Vistabella del Maestrazgo, Sant Joan de Penyagolosa i Villahermosa del Río. Està senyalitzat amb pintura blanca i roja. El tram entre Culla i Vistabella creua la imposant engorjada del Montlleó, accedeix al pla de Vistabella i passa per l'ermita de Sant Bartomeu en un recorregut dur i exigent des del punt de vista físic. El còmode descens des de Sant Joan de Penyagolosa fins a Villahermosa del Río permet conèixer el curs del riu Carbo, un autèntic riu de muntanya en què s'encadenen molins i hortes. La corresponent topogua del GR-7 està publicada en dos fascicles: *Fredes-Sant Joan de Penyagolosa* (Castelló, 1987); *Sant Joan de Penyagolosa-Andilla* (Castelló, 1993).

2. Sender de Gran Recorregut GR-33
El GR-33 (marques blanques i roges) uneix la ciutat de Castelló de la Plana amb Sant Joan de Penyagolosa. Des de la població de les Useres segueix el mateix itinerari que els pelegrins de les Useres en el seu secular romiatge. El tram entre Xodos i el santuari de Sant Joan de Penyagolosa pot combinar-se amb els PR-V- 71 o 73 i convertir-se en un itinerari circular pel cor del massís del Penyagolosa.

3. Sender de Curt Recorregut PR-V-79
El PR-V-79 (marques blanques i grogues) uneix Lucena del Cid i Sant Joan de Penyagolosa seguint la ruta de descens de la neu que s'emmagatzemava en neveres cap a la Plana. Passa pel costat del refugi del mas de la Costa, base per a passejades i excursions a peu o en bicicleta de muntanya, arreplegades en un fullet editat pel Centre Excursionista de València: *Centros de Aire libre: mas de la Costa* (València, ca. 1996).

4. Xarxa de Senders de Curt Recorregut PR-V-64 / PR-V-74
Una xarxa de Senders de Curt Recorregut (marques blanques i grogues) cobreix part del massís del Penyagolosa. Els onze itineraris tenen un extrem comú al santuari de Sant Joan de Penyagolosa i alguns poden combinar-se amb els GR-7, GR-33 o PR-V-79. La topogua de la xarxa està publicada pel Centre Excursionista de Castelló, *Penyagolosa, excursions a peu* (Castelló, 1994).
La comarca ofereix una gran diversitat d'itineraris: des de simples passejades a qualsevol de les nombroses ermites fins a llargues excursions. No tots els camins estan senyalitzats; això permet la possibilitat d'una descoberta personal del paisatge, per la qual cosa és convenient la consulta de publicacions i de cartografia. A més de les ja esmentades, són recomanables dues guies excursionistes de Ricardo Muñoz, *El Maestrazgo, l'Alcalatén y el Ducado de Villahermosa* (Antinea, Vinaròs, 1996); i *Guia del Penyagolosa* (València, 1987). De Enric Roncero, *Penyagolosa: paisatges del sostre d'un País* (València, 1999).

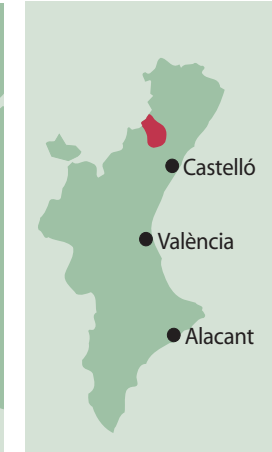
Els pocs transitats camins i carreteres ofereixen a l'aficionat a la bicicleta nombrosos recorreguts en els quals no faltaran mai els pendent. Sierra Engarcerán i Sarratella, pobles encimbellats a la serra d'En Galceran, poden ser l'objectiu d'itineraris circulars des d'Albocàsser, Vall d'Alba, Benlloch o els Rosildos. Atzeneta del Maestrat és el punt de partida de dures però gojoses ascensions fins a Benafigos, Vistabella del Maestrazgo o Xodos. Qui preferisca la bicicleta de muntanya disposa d'una àmplia xarxa de pistes en què traçar el seu recorregut. Per exemple, la travessia completa del massís del Penyagolosa des de Sant Joan de Penyagolosa fins a Lucena del Cid.

És recomanable la consulta de mapes per a la realització d'activitats a l'aire lliure i per tal de complementar la informació escrita. L'àrea d'aquest fullet va inclosa en els següents fulls del mapa a escala 1/50.000: Villahermosa del Río 29-23 (592), les Coves de Vinromà 30-23 (593), l'Alcora 29-24 (615), Vilafamés 30-24 (616).

Dades d'interés

L'accés a l'Alcalatén es fa des de la ciutat de Castelló per dues rutes: 1) La carretera CV-16 condueix fins a l'Alcora. En La Foia pot desviar-se per la CV-165 cap a Costur, les Useres i Atzeneta del Maestrat; o continuar cap a Lucena del Cid per la CV-190. 2) La CV-15 passa per Borriol fins a la Poble Tornos, des d'on continua cap a Vall d'Alba i Atzeneta del Maestrat. Des d'aquesta població tres carreteres connecten amb les poblacions de Vistabella del Maestrazgo, Benafigos i Xodos.

Gran part de les terres interiors de la Plana Alta s'articulen entorn de la carretera CV-10 que, des de Castelló de la Plana, permet accedir a la Poble Tornos, Cabanes, Benlloch, Sierra Engarcerán, Sarratella, etc. La CV-160 comunica la Poble Tornos amb Vilafamés i Sant Joan de Moró.

Oficines d'Informació Turística
Tourist Info Castelló
Pl. de M. Agustina, 5
12003 Castelló de la Plana
Tel. 96 435 86 88
Fax 96 435 86 89
E-mail: castellon@touristinfo.net

Tourist Info Vilafamés
Pl. del Ayuntamiento, 2
12192 Vilafamés
Tel. 964 329 970
E-mail: vilafames@touristinfo.net

Tourist Info Cabanes
Pl. de la Iglesia, 4
12180 Cabanes
Tel. 964 657
E-mail: cabanes@touristinfo.net

L'Alcalatén i la Plana semblen presidides pel característic perfil del massís del Penyagolosa (1.814 m). Visible des de nombrosos llocs, constitueix un vertader punt de fuga de les perspectives del paisatge. No és estrany que haja adquirit un valor simbòlic per als habitants d'aquestes comarques. Així ho expressa la coneguda cançó del mestre Rozalén: "Penyagolosa, gegant de pedra / la teua testa, plena de neu... / ... Penyagolosa, fita senyera del poble meu".

El paisatge s'organitza en dos àmbits diferenciats. D'una banda, una sèrie de corredors plans emmarcats entre serres en què es practica una agricultura de secà i menudes hortes, alimentades amb aigua de fonts o de sinia. D'altra banda, les agrestes muntanyes de la serralada ibèrica que s'alcen ràpidament fins al cim del Penyagolosa. En suma, una variada successió de paisatges en què la vegetació reflecteix la diversitat de condicions climàtiques i ecològiques: bosquets de ribera; abundants boscos de pi blanc; rouredes i pi roig a les altures del Penyagolosa; savina turífera als erms. En aquest hàbitat tan favorable volen nombroses espècies d'aus de rapinya: l'àguila marcenca, l'astor, l'àguila calçada, el falcó pelegrí, etc. Entre els abundants mamífers destaca la presència de la cabra salvatge al canyó del riu Montlleó.

Aquestes terres emmarquen les seues històriques poblacions en un medi natural rústic i ben conservat. Per tal de conèixer-les se suggereixen dos itineraris.

El primer itinerari comença a l'Alcora, porta d'entrada a l'Alcalatén quan s'hi arriba des de la Plana. S'assenta als peus d'uns turons en què es troben les ermites de Sant Cristòfol, del Calvari i, un poc més allunyada, la de Sant Vicent Ferrer. L'església té origen gòtic, però va ser refeta al segle XVI. El nom de la població, l'Alcora, prové de l'àrab "cora" que designava la jurisdicció d'un castell. A uns tres quilòmetres al nord hi ha les restes del castell de l'Alcalatén al costat de l'ermita del Salvador. L'actual indústria taulellera que caracteritza la població és hereva de la Reial Fàbrica de Ceràmica fundada l'any 1727 pel comte d'Aranda, senyor

de l'Alcalatén. Mestres provençals, holandesos, saxons, etc., van exercir l'ofici en aquesta fàbrica que va assolir gran renom. Alguns tallers artesans mantenen la tradició de la bella ceràmica d'estil de l'Alcora.

L'itinerari passa pel llogaret de la Foia, l'església del qual mostra una pila baptismal xapada amb taulellets de la fàbrica de l'Alcora. Figueroles es troba al costat del riu Lluçenay; en aquesta població destaquen la històrica Casa dels Col·legials i l'església de Sant Mateu, amb interessants retaules de fusta. El paisatge es fa cada vegada més agrest i Lucena del Cid estén els seus carrers estrets i costeruts en un turó entre el barranc de la Predronyera i el riu Lluçenay. El nucli urbà és una bona síntesi de l'arquitectura d'aquestes terres: una plaça porticada, amb l'església de bella façana neoclàssica i l'ajuntament; racons tranquils; vistes sobre les hortes del riu Lluçenay; i coronant el poble, el casalot dels ducs d'Hijar, que ocupa l'emplaçament del desaparegut castell d'Urrea. L'ermita de Sant Antoni, el conjunt medieval de Sant Miquel de les Torrocelles, el Salt del Cavall, la torre ibera de Foios i el mas de la Costa són altres punts d'interès per a la visita o l'excursió. A Lucena del Cid s'inicia el sender PR-V-79 que condueix fins a Sant Joan de Penyagolosa.

Des de Lucena del Cid s'accedeix per la carretera C-232 a la part septentrional de l'Alt Millars: Castillo de Vilamalefa, Zucaina i Villahermosa del Río. L'itinerari torna ara fins a la Foia i segueix en direcció a Costur i el llogaret veí del Mas d'Avall. Aquests secans són terres de poblament antic, en els quals s'han trobat restes neolítiques, romanes (vestigis d'una calçada al camí dels Bandejats) i àrabs.

Les Useres atresora una de les més impressionats tradicions religioses valencianes: els Pelegrins de les Useres. Cada últim divendres d'abril des del segle XIV, dotze pelegrins, més un guia, mamprenen el llarg camí cap a Sant Joan de Penyagolosa en agraïment per la salvació d'una pesta. Barbats, vestits amb hàbit morat, amb barret ample i amb el bordó a la mà recorren en silenci uns 35 km en un ritual estricte. L'endemà tornaran de nou al poble, on entraran -com han fet a Xodos i a Sant Joan- descalços i

en solemne recolliment. El secular vot del poble de les Useres ha mantingut intacta aquesta tradició singular que ja és patrimoni de tots els valencians. Per les Useres passa el sender GR-33 que uneix Castelló amb Sant Joan de Penyagolosa i segueix, precisament, el Camí dels Pelegrins.

Atzeneta conserva el nucli antic -la vila closa del segle XIV- que permet imaginar les muralles que l'encerclaven, hui molt transformades. L'església de Sant Bartomeu data del segle XVII i conserva notables retaules barrocs. Al barranc de la Vall hi ha l'ermita fortificada de Sant Joan del Castell (s. XV-XVI). Des d'Atzeneta parteixen els accessos a les tres localitats enfilades al massís del Penyagolosa: Xodos, Vistabella del Maestrazgo i Benafigos. Benafigos és una solitària població agrupada a l'entorn de l'església de Sant Joan els orígens de la qual són del segle XIV. En el descens cap al riu Montlleó es troba l'ermita de l'Hortisella. La carretera continua fins al port del Vidre o de la Xaparra on s'uneix amb la que uneix Atzeneta amb Vistabella del Maestrazgo.

Situat a 1.246 m d'altitud, Vistabella del Maestrazgo és el poble més elevat del territori valencià. Conserva portals medievals i algun pany de l'antiga muralla. L'església parroquial data de principi del segle XVII i té una monumental façana obra de Joan Anglés. Pel pla de Vistabella discorre la carretera que duu al santuari de Sant Joan de Penyagolosa o de la Font Coberta, centre devocional de la comarca i, també, un dels punts neuràlgics del massís del Penyagolosa on conflueixen els senders GR-7, GR-33 i PR-V-79. Els orígens de Sant Joan es remunten possiblement al segle XIII, després de la conquesta. En la segona meitat del segle XVI es va formar el nucli central del santuari, articulat sobre el menut pati amb arcs rebaixats. En el trànsit dels segles XVII i XVIII es duu a terme l'última gran transformació del temple. El monumental

conjunt del santuari, el marc paisatgístic i la profunda càrrega cultural dels nombrosos romiatges que hi convergeixen fan de Sant Joan de Penyagolosa un lloc singular.

Xodos és accessible per carretera des d'Atzeneta del Maestrazgo o des de la rodalia del port del Vidre. Conserva part del castell i les muralles -el Callís- integrades en el nucli urbà. Per Xodos passa el sender GR-33 i és una bona base d'excursions pel massís del Penyagolosa.

El segon itinerari recorre algunes localitats de la Plana: terres muntanyoses i de secà que han conservat els monuments, les tradicions i els paisatges amb una gran fidelitat. La Pobla Tornesa se situa entre les serres de Montnegre i de les Santes, exactament sobre el meridià de Greenwich. Pertanyia a la senyoria de Montornés i és un estratègic punt d'encreuament de comunicacions cap a l'interior. Vilafamés conserva un castell d'origen musulmà molt transformat i un original nucli urbà amb dues parts diferenciades. En la més antiga, els blocs de roca arenosa s'integren sense desavinences amb els carrers costeruts i els habitatges acuradament restaurats. L'any 1972 es va inaugurar a la casa del Batlle (s. XV) el Museu Popular d'Art Contemporani, amb una important col·lecció en què hi ha obres de Miró, Chillida, Canogar, Chirico, Gargallo, etc.

Vall d'Alba es troba en un terreny ondulat que ja anuncia les agrestes muntanyes de l'Alcalatén. El paisatge dels seus secans i les abundants sinies ens acompanyen en el nostre recorregut pel pla de l'Arc, les excel·lents condicions per a l'agricultura del qual van afavorir-hi una antiga ocupació humana. Cabanes pertanyia a l'antiga tinença de Miravet, que posseïa els castells de Miravet i d'Albalat. Al pla de l'Arc es troba, solitari, l'arc romà que li serveix de centre simbòlic. Al nucli urbà destaca l'Ajuntament, instal·lat en una restaurada construcció gòtica i l'església de Sant Joan, amb una monumental portada tardobarroca. En una frondosa ombria de la serra de les Santes es troba l'ermita de les Santes, la construcció actual de la qual data del segle XVII.

Benlloch se situa a la falda est de la serra d'En Galceran. En aquest tranquil poble agrícola destaca Mare de Déu de l'Adjutori, la imatge de qual és una talla de fusta del segle XV. A l'est del terme municipal es troba la Pedra Fita, esmentada en la carta de poblament (1250). Es tracta d'un gran bloc de pedra calcària disposat verticalment i que, potser, es relaciona amb la pròxima Via Augusta.

Sierra Engarcerán, l'antiga Coves de Berig, es troba a la part alta de la serra d'En Galceran. El nucli principal és conegut com la Serra i al seu terme hi ha altres grups importants de masos, com ara els Jvarsos o els Rosildos. A la Serra és recomanable fer una passejada i visitar l'església de Sant Bartomeu (s. XVI), el palau de la família de Casalduch -popularment anomenat el Fort- i actual ajuntament, i la casa dels de la Vila es troba el rovre valencià que el botànic Cavanilles va descriure al segle XVIII.

De nou al corredor de les Coves, la població de Vilanova d'Alcolea té un interessant calvari on es poden trobar peces de ceràmica d'Onda i de l'Alcora del segle XVIII. La festa de sant Antoni, acomiadament simbòlic de l'hivern mitjançant el foc purificador i salutació al nou any representada en la primavera és una festa molt arrelada en aquestes terres. A Vilanova d'Alcolea arriba, sens dubte, a una de les màximes expressions amb tots els carrers coberts de fogueres entre les quals passen les cavalleries. Torre Endoménech és una menuda localitat als pas de la Penya-roja per la qual s'accedeix a Sarriatella, que té l'ermita de Sant Joan Nepomucé.

